

5 7 1 3 5 9

Konkurs na opracowanie koncepcji architektonicznej
Muzeum Żołnierzy Wyklętych i Więźniów Politycznych PRL w Warszawie

Część opisowa

Założenia ideowe

Projektowane na terenie więzienia i aresztu śledczego przy ulicy Rakowieckiej na warszawskim Mokotowie „Muzeum Żołnierzy Wyklętych i Więźniów Politycznych PRL” zawiera w sobie obiekty wielkiej wagi historycznej, stanowiące zlokalizowane *in situ* ważne nośniki pamięci społecznej. Wolor autentyzmu jest w tym przypadku najwłaściwszą ramą dla zlokalizowanych w dawnych budynkach więziennych funkcji ekspozycyjnych. Zgodnie ze wskazaniem *Regulaminu* prezentowany projekt z największą pieczołowitością stara się zachować materię zabytkową tych obiektów. Obok nich proponuje się powołanie przestrzeni oraz nośników służących celebracji, kultywacji i godnego podtrzymywania międzypokoleniowej transmisji pamięci o ludziach i właściwościach historycznych tego szczególnego miejsca „na Rakowieckiej”. Do takich przestrzeni i nośników należą Skwer Pamięci, Aleja Pamięci oraz Mur Pamięci. Pozwalają one zarówno na dyskretną, indywidualną kontemplację wartości miejsca pamięci, ale również na komemorację w realiach celebracji zbiorowej.

Muzeum Żołnierzy Wyklętych i Więźniów Politycznych PRL jest wyjątkowym przedsięwzięciem realizowanym w polu współczesnej, polskiej kultury pamięci. W projektowanej tutaj przestrzeni powinny zaistnieć formy symbolizujące nie tylko zwykłą pamięć, ale także jej szczególną odmianę. Tę mianowicie, która z wyklętej i skazanej z zamiaru ideologicznego na totalną eliminację, staje się pamięcią zwycięską.

Tak ważką kulturowo sytuację należy wyrazić przy pomocy znaków w odbiorze społecznym czytelnych, wyrazistych, szlachetnych i wywiedzionych z bogatej polskiej, ale także ogólnohumanistycznej, tradycji znaczeniowej. W prezentowanym projekcie proponujemy uczynić takimi znakami Strażnice Pamięci w formie 4 wież (pylonów), zlokalizowanych w wierzchołkach prostokąta terenu okalającego główny budynek dawnego więzienia. Każda z tych wież o wysokości 24 m., zbudowana będzie na polu kwadratu o boku mierzącym 7 m. Betonową konstrukcję każdego z pylonów proponuje się pokryć białym marmurem, w sposób dający silne wrażenie okazałego, dumnego monolitu. To powinien być czytelny znak pamięci niewzruszonej, czystej i triumfującej na przekór potwornej przeszłości przydanego mu miejsca lokalizacji. Znak ten powinien wołać, ostrzegać, przypominać wreszcie strzec. Tak jak ossuarium w Douaumont eksponujące kości żołnierzy poległych pod Verdun i ostrzegające przed nieszczęściem wojny, tak swoiste kości projektowanych wież, ostrzegają mają przed pogardą dla człowieka, wyprowadzoną z przesłanek polityczno-ideologicznych.

Projektowane monumenty nawiązują do bogatej tradycji komemoracji realizowanych przy pomocy słupów (mityczne Słupy Chrobrego), kolumn (Kolumna Trajana), obelisków, wreszcie wież właśnie. Jeśli myśleć jednak o tych ostatnich, bo do nich najsilniej nawiązuje projekt, to świadomie dążymy do eliminacji prozaicznych, nieco tandetnych, a przy tym komercyjno-rekreacyjnych funkcji użytkowych związanych ze znanymi i spektakularnymi formami tego typu (wieża Eiffla, wieża Pamięci cesarza Wilhelma I, wieża Bismarcka). W ujęciu projektu proponowane monumenty są przede wszystkim powodem i przestrzenią dla refleksji, namysłu. Ich treści, poza wskazanymi już akcentami znaczeniowymi, sygnalizowane będą na ścianach zewnętrznych pylonów napisami: BÓG – wieża nr 1, HONOR – wieża nr 2, OJCZYŻNA – wieża nr 3, WOLNOŚĆ – wieża nr 4. Napisy proponuje się zrealizować w dolnych częściach marmurowej okładziny pylonów na wysokości około 3 metrów. Wielkość, forma i liternictwo napisów powinny być widoczne i zgodne z monumentalnym charakterem założenia. Treść napisów nawiązuje do głównych składników etosu żołnierzy wyklętych i więźniów PRL. Tym samym projektowane wieże monumentalizują główne wartości tych, których formacja światopoglądowa była takim zagrożeniem dla komunistycznego totalitaryzmu. Będąc czytelnymi i architektonicznie bardzo wyrazistymi znakami, są jednocześnie,

w naszym przekonaniu, funkcjonalnym elementem „spójnej wizji rewitalizacji architektury zespołu z poszanowaniem substancji zabytkowej oraz ducha miejsca” (*Regulamin Konkursu*, s. 12). Liczba pylonów zdaje się nawiązywać do czterech grup więźniów związanych z więzieniem na ul. Rakowieckiej: „żołnierzami wyklętymi”, więźniami okresu stalinowskiego, więźniami okresu gomulkowskiego oraz tymi, którzy tutaj byli poddawani represjom w latach 70. i 80. XX wieku. Świadomi tej sugestii sytuacyjnej, uważamy jednak, że proponowane Strażnice Pamięci powinny tworzyć krąg komemoracji dla tych grup wspólnej. To specyficzne uniwersum pamięci mocowane jest w punktach tworzonych przez wartości związane z BOGIEM, HONOREM, OJCZYZNĄ i WOLNOŚCIĄ.

Bogate treści znaczeniowe wież podkreślone zostały w ich wnętrzu. Jest ono proste. Strażnice Pamięci wypełnione są głównie ciszą. Jest ona tłem i tworzywem dla refleksji tych, którzy znaleźli się w kręgu jej oddziaływania. Zakres merytoryczny prezentowanego projektu ogranicza się do propozycji *stricte* architektonicznych. Być może w przypadku realizacji projektu, uznana zostanie konieczność wprowadzenia do wież przemyślanych, wysokiej rangi estetycznej, instalacji scenograficznych. Dopuszczając taką możliwość opowiadamy się jednak za maksymalną powściągliwością. Zwiedzający docierający do przyziemia projektowanych Strażnic Pamięci, powinni w tej przestrzeni albo maksymalnie wyciszyć się wewnątrz – jeśli jeszcze nie zwiedzili obiektów naziemnych Muzeum, albo integrować się z ciszą wnętrza wież, w celu kontemplacji rzeczy już widzianych. W tej sytuacji miejsca te powinny stać się polem syntezy wrażeń duchowych doznanych w Muzeum. Dodatkowo w pylonie nr 1, wyposażonym od zewnątrz w napis BÓG, proponuje się usytuować Kaplicę, pojmowaną jako przestrzeń w sposób szczególny kumulującą kontemplację pamięci o Żołnierzach Wyklętych i Więźniach Politycznych PRL.

Elementem estetyki, który świadomie wprowadzamy już na poziomie projektu architektonicznego, jest zróżnicowanie kolorystyki oraz faktury ścian wnętrza wież. W pierwszym zakresie prowadzimy oczy zwiedzających stopniowo od szarości przyziemia w dolnych partiach wież, do bieli okładziny marmurowej we fragmentach szczytowych wież. W zakresie faktury ścian, przemiana ta sięga od powierzchni nierównej, zbrylonej (partie niższe wież), aż do powierzchni doskonałej marmurowej gładzi. Tak opisana metamorfoza tych dwóch składników wyrazu estetycznego wnętrza, symbolicznie obrazuje sublimację ducha odrywającego się od niedoskonałej rzeczywistości ziemskiej ku przestrzeniom absolutu. W obu przypadkach też, już na poziomie projektu architektonicznego, zarówno w odniesieniu do powierzchni zewnętrznych, jak i w odniesieniu do wnętrza, proponujemy posłużyć się przemyślaną organizacją oświetlenia. We wnętrzu pylonów oświetlenie to powinno stopniowo rozjaśniać ciemność, aż po kulminację jasności światła w górnych partiach monumentu. Na zewnątrz proponuje się oświetlić wieże tak, aby z daleka promieniowały jako wskaźnik przestrzeni wyjątkowej.

Szczególną rolę Strażnic Pamięci w kontekście przestrzennym Muzeum dostrzeżemy, spoglądając na plan całego przedsięwzięcia. Zauważymy wtedy, że stają się one swoistymi pylonami dla jednego z głównych budynków Muzeum. Na podobieństwo pylonów w starożytnych założeniach świątynnych. W tym właśnie planie znaczeniowym najwydatniej eksponowana jest rola wież jako Strażnic Pamięci. Tej pamięci, której kultywowaniem, której swoistą sakralizacją, jest poświęcona Żołnierzom Wyklętym i Więźniom Politycznym PRL placówka. Monolityczne, emanujące bielą, wypełnione ciszą Strażnice Pamięci, strzegą czegoś, co okazało się dla Polaków ważne i prawdziwe. Spełniają zaś te funkcje w zwycięskim kontrapunkcie dla wież strażniczych strzegących niegdyś czegoś zupełnie innego: skutecznego procesu unicestwiania tych, którzy chcieli przenieść w przyszłość wartości dla Polaków żywotne.

Z systemem znaczeniowym Strażnic Pamięci związane są wyróżnione w otulinie przestrzennej budynków więziennych miejsca kaźni - Pole Egzekucyjne i Doły Pamięci. Są one wskazane przez płaskie, monolityczne powierzchnie utworzone z tego samego marmuru, którym pokryto Strażnice. Użycie podobnego materiału jest tutaj świadome i symboliczne. Oto kaźń, mająca być ukryta oraz mająca przykryć ziemią wiecznego zapomnienia śmierć uważanych za wrogów, znajduje nieopodal odpowiedź w dumnych pylonach pamięci zwycięskiej.

Koncepcja funkcjonalno-przestrzenna

Projekt charakteryzuje się klarownym podziałem funkcjonalnym spełniającym wszelkie zapisy regulaminu konkursowego. Nadrzędnym celem projektowym było uporządkowanie istniejącego założenia, zachowując i eksponując obiekty niosące wartości historyczne i architektoniczne. Dzięki temu zabiegowi wnętrza pomiędzy budynkami stały się czytelne i tworzą przestrzeń dla odbioru historii, kultury i edukacji. Wprowadzone kubatury w ograniczony sposób ingerują w zastaną tkankę, zachowując jej pierwotny charakter. Ich rozmieszczenie nie jest przypadkowe – znalazły się w istotnych dla założenia miejscach, podkreślając ich znaczenie. Zostały połączone komunikacyjnym pasem spajającym je w przejrzystą kompozycję. Łączy on ponadto nowe kubatury z istniejącymi, umożliwiając swobodne poruszanie się pomiędzy poszczególnymi strefami funkcjonalnymi.

Zachowane obiekty zostały możliwie najpełniej wykorzystane otrzymując nowe funkcje. Uporządkowane zostały w przejrzysty sposób i uzupełnione nowymi kubaturami, uatrakcyjniając założenie urbanistyczne dawnego Więzienia Karnego Mokotów. Dawne obiekty więzienne: Budynek Główny, Pawilon X, Pawilon XI i XII, a także tzw. „Pałac Cudów” mieszczą ekspozycję wewnętrzną. Ich pierwotna struktura i charakter zostały zachowane w uzupełnieniu o niezbędne połączenia komunikacyjne, zaplecze techniczne i sanitarne. W celu dopełniania kompozycji przestrzennej składającej się z istniejących i projektowanych kubatur zaproponowano, aby Budynek Główny i budynek numer 2 odzyskały spadziste dachy.

Budynek drukarni (nr 15) otrzymuje funkcję strefy wejściowej do kompleksu Muzeum. Została ona wyeksponowana poprzez umieszczenie w elewacji wyraźnych otworów. Dzięki nim uzyskano jego połączenie z otoczeniem - wewnątrz widoczne jest z ulicy Rakowieckiej. Budynek drukarni mieści ponadto część przestrzeni Centrum Konferencyjno-Edukacyjnego: sale edukacyjne, bibliotekę, Klub Kombatanta i Grupy rekonstrukcyjne. Dodatkowo, na zamknięciach skrzydeł budynku, znalazły się pomieszczenia administracyjne i zaplecza socjalnego. Budynek ten połączony jest bezpośrednio z nową, podziemną kubaturą. Prowadzą do niej obszerne schody zlokalizowane w strefie wejściowej, widoczne zarówno z ulicy Rakowieckiej jak i wewnątrz założenia. Przenoszą gości do holu głównego Muzeum, a także do pozostałych przestrzeni konferencyjno-edukacyjnych.

Widoczne na poziomie terenu cztery „Strażnice Pamięci” kształtują charakterystyczne miejsca części podziemnej. Pełnią one tutaj funkcję świetlików i kreują funkcje istotne dla projektu wnętrza. Pierwszym z nich jest wspomniany hol główny, spajający poszczególne strefy funkcjonalne i kierujący odwiedzających w określone miejsca. W jego bliskości znalazły się kasy, punkt informacyjny, szatnie, sanitariaty. Kolejnym jest foyer auli audytoryjnej i sali kinowej, będące dodatkowo przestrzenią wystaw. W jego sąsiedztwie zlokalizowana została sala konsumpcyjna z towarzyszącym patio. Trzecia kubatura, poza doświetleniem, pełni funkcję kaplicy – miejsca refleksji. Ostatnia natomiast okala istniejące schody

prowadzące z „Pałacu Cudów”.

Wszystkie te przestrzenie, dzięki połączeniu pasem – przestrzenią dla wystaw, tworzą klarowną strukturę. Spaja ona najważniejsze miejsca założenia, daje swobodę kreowania ekspozycji i ścieżki zwiedzania, umożliwiając włączenie do niej sali kinowej i audytoryjnej. Podziemna część Muzeum połączona została komunikacją pionową z istniejącymi budynkami poprzez rozbudowę istniejących klatek schodowych i wprowadzenie wind. Umożliwia to swobodne poruszanie się po kompleksie wewnątrz jednej kubatury i zapewnia niezbędną ewakuację z budynków.

W obiekcie dawnego szpitala więziennego zlokalizowano pomieszczenia biurowe i warsztatowe. Mieszczą się tutaj: Dział Fotografii wraz z pracownią i jej zapleczem, Dział Promocji i Wydawnictw, Archiwum, Finansowy, Konserwacji, Naukowy. Dla pracowników Muzeum przewidziano osobny parking podziemny, połączony bezpośrednio z budynkiem numer 5.

Budynki numer 9 i 10 mieszczą pokoje gościnne. Hala kotłów pełni funkcję lobby wraz z recepcją i pokojem wielofunkcyjnym (np. biblioteką, pomieszczeniem do pracy) dla gości, zlokalizowanym na antresoli. Oba budynki zaprojektowano w przejrzysty sposób, wprowadzając wygodne pokoje i mieszkania. Elewacje zostały uporządkowane i przywrócono im pierwotny charakter. Miejsca parkingowe dla gości przewidziane zostały w garażu podziemnym.

Mur okalający założenie dawnego Więzienia Karnego starano się zachować w nienaruszonej postaci, gdyż jest on elementem charakterystycznym dla tego miejsca. Cały mur otrzymał pierwotną, ceglana fakturę. Zaproponowano, aby brama główna i boczna (nr 2) zostały odbudowane, wprowadzono jedyny dodatkowy otwór w murze (poza wejściem głównym do Muzeum), prowadzący na parking podziemny. Ściana muru znajdująca się od strony projektowanego Skweru Pamięci otrzymała funkcję Muru Pamięci - na jego ceglach znajdują się nazwiska wszystkich znanych Żołnierzy Wyklętych, jak również wkomponowane zostaną tablice upamiętniające. Wzdłuż niego rozciąga się szpaler drzew kreując kameralną Aleję Pamięci. Skwer Pamięci pełni funkcję miejsca uroczystości rocznicowych, a prowadzą na jego płytę także zachowane schody „Pałacu Cudów” obudowane jednym z pylonów.

Przestrzeń całego założenia Muzeum starano się zagospodarować klarownie i spójnie z kompozycją czterech „strażnic”. Powstały w ten sposób cztery mniejsze, symboliczne przestrzenie wokół nich: wspomniany Skwer Pamięci, Skwer Wolności, Edukacji i ostatni - Skwer Wypoczynku. Każdy z nich ma odmienny charakter, poprzez wprowadzenie zieleni czy elementów małej architektury. Posadzka, rozchodząc się promieniście od wież, podkreśla ich obecność. Ponadto wyróżnione zostały miejsca historyczne - Doły Pamięci i Pole Egzekucji, poprzez wprowadzenie materiału zastosowanego na pylonach i podświetlenie tych płaszczyzn.

Rozwiązania materiałowe i konstrukcyjne

W istniejących budynkach zakłada się niezbędne demontaże ścian i stropów. Z pozyskanych cegieł z rozbiórek przewiduje się wykonanie projektowanych ścian. W zakresie prac elewacyjnych na istniejących obiektach zakłada się demontaż termoizolacji, oczyszczenie i uzupełnienie ścian ceglami z rozbiórek. W większości otworów okiennych przewiduje się pozostawienie stalowych krat. Projektuje się odtworzenie spadzistych dachów budynku nr 1 i 2 w postaci tradycyjnej więźby dachowej i pokrycie blachą tytanowo-cynkową łączoną na rąbek. Powstała w ten sposób przestrzeń poddasza budynków przeznaczy

się na zaplecze techniczne oraz przestrzeń magazynową ekspozycji wewnętrznej. Projektuje się zachowanie istniejących klatek schodowych, a jedynie rozbudowanie ich w celu swobodnej komunikacji z nową częścią budynku. W istniejących budynkach wykończenie przegród poziomych i pionowych zakłada się w nawiązaniu do stanu zastałego.

Projektowany budynek zakłada się wykonać w konstrukcji żelbetowej. Nowe fundamenty projektuje się posadowić na poziomie istniejących. W części gdzie projektowany poziom posadowienia jest niższy niż obecny, zakłada się podbicie istniejących ław fundamentowych. Płyta podłogowa wykonana zostanie z żelbetu układanego na chudym betonie. W celu zabezpieczenia nowej konstrukcji projektuje się wymianę warstwy gruntu na pewnej grubości. Ściany konstrukcyjne zakłada się jako żelbetowe. Cała przestrzeń przykryta zostanie płytą żelbetową.

Projektowany budynek zakłada się przekryć płytą żelbetową, lokalnie kładzioną w spadku. Na płycie stropowej przewiduje się plac utwardzony granitem, oraz miejscowo zieleń. Projektowaną część nadziemną budynku, w postaci czterech pylonów wysokości 24 metrów nad poziomem placu, zakłada się wykonać w konstrukcji żelbetowej. Elewację ich projektuje się jako wentylowaną, wykończoną płytami z białego marmuru. Dach pylonów stanowić będą świetliki.

Od strony ulicy Rakowieckiej projektuje się pawilon mieszczący wjazd do garażu podziemnego oraz klatkę schodową i miejsce ekspozycyjne. Ostatnie piętro budynku nr 15 zostało przebudowane, ściany wykonane z cegły, otwory okienne i drzwiowe w nawiązaniu do istniejących.

Wszystkie podłogi w projektowanej części muzeum zakłada się z betonu szlifowanego. Podłogi w części parkingu i pomieszczeniach technicznych zakłada się jako betonowe. Ściany i sufity proponuje się z surowego betonu. Ściany w pomieszczeniach sanitarnych przewiduje się wykończyć płytkami ceramicznymi. Lokalnie projektuje się sufity podwieszane z płyt gipsowo-kartonowych. W pylonach zakłada się wykończenie ścian od wewnątrz płytami z białego marmuru mocowanych mechanicznie i na zaprawę klejową.

Etapowanie inwestycji

Etap pierwszy inwestycji stanowić będą budynki ekspozycji wewnętrznej: Budynek numer 1, 2, 3 i 4. Etap drugi stanowić może budowa podziemnej kubatury mieszczącej część pomieszczeń Centrum Konferencyjno-Edukacyjnego wraz z rozbudową komunikacji pionowej w istniejących budynkach, a także budową kubatur naziemnych wież. Równocześnie przebiegać może adaptacja budynku numer 15 zgodnie z proponowanymi założeniami funkcjonalnymi. Etap trzeci stanowi budowa garażu podziemnego i wykonanie całości zagospodarowania terenu.